

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCNYOLCADIK ÉVFOLYAM

III—IV. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1928

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Horváth Cyrill</i> : Középkori László-legendáink eredetéről. II., bef. közl...	161
<i>Oláh Gábor</i> : Csokonai.....	182
<i>Speneder Andor</i> : Csiky Gergely mint regényíró.....	207
<i>Dézi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. VIII. Körmen- dix	225

ADATTÁR.

Adatok Balassi Bálint életéhez. <i>Dézi Lajos</i>	252
Shakespeare-reminiscenciák Vörösmartyban. <i>Galamb Sándor</i>	257
Petőfi «Tündérkaland» c. ismeretlen töredéke. <i>Hegedüs Zoltán és Voinovich</i> <i>Géza</i>	262
A Boldog szerelem és az első Regék történetéhez. <i>Waldapfel József</i> ..	266
Csokonai mint könyvtáros-jelölt. <i>U. az</i>	271
Verseghy Ferenc néhány ismeretlen verse. <i>Horváth Konstantin</i>	273
Ányos hatásához. <i>Gulyás József</i>	281

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Benedek Marcell: Délsziget avagy a magyar irodalom története. <i>Szinnyei</i> <i>Ferenc</i>	282
Kortársaink. Szerk. Hankiss János. 1—6. sz. <i>Hajdú Zoltán</i>	285
Bariska Mihály: Gróf Széchenyi István és a francia irodalom. <i>Angyal Dávid</i>	288
Lugosi Döme: Kelemen László és az első «Magyar játszó színi társaság». <i>Császár Ernő</i>	189
A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Összeállította: Brisits Frigyes. <i>Császár Elemér</i>	290
Csahihen Károly: Drámaíróink. <i>U. az</i>	292

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1928. évről. (I.) Kozocsa Sándor.....	294
--	-----

A szerkesztésért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-U. 4.).

KÖZÉPKORI LÁSZLÓ-LEGENDÁINK EREDETÉRŐL.

(Második, bef. közlemény.)

De a monda képződésében kétségtelenül a legendairódalomnak is volt szerepe. Az a motívum, hogy a hős holta után segítségére siet népének, már a görög és római hagyományokban előfordul. Pausanias említi, hogy Marathonnál a vitéz Echetlaios parasztember képében az athéniek között harcolt; és miután nagy sereg barbárt agyonvert, hirtelen eltűnt az emberek elől. Viszont Leuktránál a thébaiakat Aristomenes segítette a spártaiak ellen, «noha nem volt többé az emberek sorában.»¹

Mikor A. Postumius diktátor a Regillus-tónál megütközött a tuscolumiakkal, Castor és Pollux megjelent a csatában és a rómaiak részére állva megfutamította az ellenséges csapatokat. A makedoni háború alatt P. Vatinius egy éjjel Rómába menet két szépséges ifjúval találkozott, akik fehér paripán ültek és azt mondták neki, hogy Paullus elfogta Perses királyt. A hír utóbb valónak bizonyult. «Hogy pedig Castor és Pollux abban az időben is a római népért harcolt, megtetszett abból, hogy látták őket, amint a Iuturna tavánál *magukról és lovaikról az izzadságot mosogatták*; templomuk pedig, mely a forráshoz szolgált, magától kitérult.»²

A keresztény legendák őskorából figyelemre méltó jelenség Sz. Mercurius története. Régiségére jellemző, hogy már a *Vitae Patrum* első könyvében mint írott hagyomány van említve. «Egy nagy síkságra jutottunk, nevezet szerint Assia mezejére, ahol, mint olvasni lehet, Krisztus vértanúja, Mercurius, a hitehagyott Julianust megölte.»³ Az elbeszélés elmondja, hogy Julianus Apostatának, mikor a perzsák ellen indult, a caesareai püspök, Sz. Vazul és hívei hódolatuk jeléül árpakenyereket küldöttek. A császárt felbőszítette, hogy neki «baromnak való»

¹ *Graeciae descript.* 1, 32; 4, 32. V. ö. Günter, *Die christliche Legende des Abendlandes*. Heidelberg, 1910. 54—55. l.

² Valerius Maximus, *Dictorum factorumque memorabilium*, 1. könyv, 8. fejt. 1. sz.

³ *Vita S. Macarii Romani*, 4. fejt. V. ö. Hieronýmus, prolog. *Vit. S. Pauli*.

étellel alkalmatlankodtak. Megüzente a püspöknek, hogy a háborúból visszajövet megfizet Caesareának. Azon az éjjelen Sz. Vazul álmában a Boldogságos Szűz egyházában járt és látta az istenanyát, amint angyaloktól körülfogva trónuson ült és így szólt: «Hívjátok Mercuriust, végezzen Julianussal.» Volt pedig ama Mercurius egy katona, aki a keresztény hitért Julianustól vértanúságot szenvedett és a Sz. Szűz egyházában volt eltemetve. A mártir, kinek fegyverei az egyházban függtek, rögtön megjelent és fölkészült dolgára. Mindezt jól látta Vazul püspök álmában. Mikor fölébredt, tüstént elment a B. Szűz egyházába és fönyittatta Sz. Mercurius koporsóját. De a vértanunak sem testét, sem fegyvereit nem találták, holott az egyház öre megesküdt rá, hogy előtte való este mindent a maga helyén látott. Másnap a püspök újra elment az egyházba — és csodák-csodája: Sz. Mercurius ott feküdt koporsójában, lándzsája és egyéb fegyverei megszokott helyükön függöttek, csakhogy vérrel voltak borítva. Végre hirmondó érkezett és elbeszélte, hogy a csatában egy ismeretlen vitéz nagy merészen rányargalt Julianusra; dárdáját hatalmasan rázva nekitámadt, átdöfte és nyomtalanul eltűnt.¹

A IX. században Anastasius Bibliothecarius írja, hogy a barbárok egy alkalommal Thessalonikát ostromolták. Egyszerre észrevették, hogy a városból fegyveres csapat ront ki, élén fehér lovon egy gyönyörű ifju, kezében kereszt, és megrohanja őket. A pogányok úgy megrémültek, hogy mind futásnak eredtek, vagy félholtan, megdermedve álltak helyükön. A polgárok az utóbbiakat összefogdosták és kikérdezték, mitől ijedtek meg annyira. A rabok ekkép feleltek: «A mi seregünket azok a férfiak és rettenetes vezérük futamították meg, akiket rejtegettetek.» A polgárok ekkor vették észre, hogy érettük Sz. Demeter és angyalok harcoltak.²

¹ *Leg. Aur.* (Grässe) 30. fejr. V. ö. Vincentius Bellov., *Spec. hist.* 14. k., 43—44. fejr. A Mercurius-legenda eredetéről igen érdekes részlet olvasható Johannes Damascenusnál, *De imaginibus*, orat. 1. «Quod autem nova non sit imaginum inventio, sed antiqua auscultes velim. Scriptum est in Vita B. Basilii, ab Helladio, eius discipulo atque in sede episcopali successore scripta, ad tempus ex oculis evanescentem ac non multo post cruentum hostem tenentem.» V. ö. *Bibliotheca Mundi seu Speculi maioris Vincentii Burgundi* 4. k. Dvaci 1624. 557. l., utóbbról *Acta SS. Boll.* Okt. 10. k. 573. l.

² *De passione S. Demetrii mart.* Az esetet szakasztott így beszéli el János, thessalonikai érsek a VII. században a *Miracula S. Demetrii mart.* 14. fejezetében. V. ö. *Acta SS. Boll.* Okt. 4. k. 155—156. l. De hozzáteszi, hogy a lovagok vezérének arca az avar szökevények szerint fényes volt, mint a tűz; fehér ruhában, fehér lovon ült és consularis köntöst viselt. (Sz. Demeter u. i. mártirhalála előtt thessalonikai proconsul volt.)

A XI. században Sz. Emmerammus csodái közt olvasható egy hasonló eset. Arnulf császár a morvákkal hadakozott. Az ellenséget valami «ismeretlen és szépséges» férfiak nagy rémületbe ejtették. A hűledezők soraiból előugrott egy katona és élükre állva megújította a rohamot. De az ismeretlenek közül szintén kivált egy tiszteletre méltó ősz ember, a katona elé állott és megmondta neki, hogy ő Sz. Emmerammus; azzal megragadta paizsát és addig hányta-vetette, míg valamennyien futásnak eredtek.¹

Egy másik elbeszélés szerint a konstantinápolyi császár egyszer valami pogány néppel hadakozott. A pogányok keményen megverték a keresztényeket. Akkor a császár Sz. Oláf királyhoz esedezett. És ahogy újra megütköztek, a hadak élén hirtelen megjelent Sz. Oláf, korona a fején, fehér lovon, kezében fehér lobogó. Az ellenséget vad félelem szállta meg, mind megfutottak, iszonyú vereséget szenvedtek, és óriási zsákmány került a keresztények kezére.²

Guerranda városát a normannok szorongatták. A lakosság a város égi patronusához, Sz. Albinushoz folyamodott. Meg is jelent köztük egy ismeretlen lovag, fényes fegyverzetben, lóháton, tündöklő lándzsával és velök rohant az ellenségre. A normannok elszaladtak, rengéteg sokan elestek közülük, a városbeliek közül még csak sebesült sem akadt. Mikor a csatának vége volt, az ismeretlen lovagot senki se látta többé. A közhit angyalnak vagy Sz. Albinusnak tartotta.³

A XII. században följegyezték II. Henrik esetét. Henrik 1004-ben háborút viselt a lengyelek, csehek és morvák ellen, akik becsaptak országába. Az ellenség nagy sereget gyűjtött össze. A császár a csata előtt Sz. Adorján, Sz. Lőrinc és Sz. György segítségéért imádkozott. Azzal megütköztek. És Henrik egyszerre látta, hogy serege előtt Sz. György vitéz, a τροπαιοφόρος, Sz. Lőrinc, Sz. Adorján és egy angyal halad és az ellenséget megfutamtja.⁴

1190-ben Barbarossa Frigyes maroknyi hada Ikoniumnál nagy győzelmet aratott a hatalmas török seregen. A törökök azt beszélték, hogy a keresztények sorai előtt fehérbe öltözött, fehér lovakon ülő lovagok harcoltak ellenök és lehetetlen volt helytállaniok.⁵ Valamivel előbb hasonló eset történt Niceánál és Antiochia ostromában.⁶

Alfredus király ellen egy Gitro nevű pogány hadat indított. Alfréd és a keresztények nagy bajban voltak, mivel

¹ Pertz, *Mon. Germ. Hist.*, Script. 4. k. 551. l.

² *Vita S. Olaf: Acta SS. Boll.* Jul. 7. k. 118. l.

³ *Miracula S. Albini episcopi*, 3. fej.

⁴ *Vita S. Henrici imperatoris*.

⁵ *Acta SS. Boll.* Apr. 3. k. 154. l.

⁶ Uo. 152. l. V. ö. Okt. 4. k. 203—204. l. *Spec. hist.* 25. k. 101. fej.

a pogányok száma sokszorososan felülmúlta az övékét, s fejedelmük, Gítro, híres kemény vitéz volt. A veszedelemben Alfredus Sz. Neotushoz folyamodott. Ez meg is jelent a csatában; teljes fegyverzetben a had előtt haladt és rendre gázolta a hitetleneket. A pogányság elvesztette a csatát; aki tehetett, elmenekült, de sokan fogságba kerültek és keresztényekké lettek. Egyszerre harminc előkelő pogány főúr keresztelkedett meg; három hét múlva Gítro is jelentkezett és maga Alfredus lett a keresztapja.¹

A XIII. századból Caesarius Heisterbachius közöl egy változatot. Az alkazári ütközet előtt a keresztések Sz. Jakab, Sz. Vince és egyéb dicsőült szentek segítségével könyörögtek, aztán nagy elszántsággal támadtak az ellenségre. A szaracénok vereséget szenvedtek és sokat elfogtak közülök. Ezek, mikor elvezették őket, azt beszélték, hogy valami emberfölötti, fényes fehér ruházatú, mellökön vörös keresztet viselő katonának futamították meg seregüket. «Ezt pedig, írja Caesarius, olyan emberektől hallottam, akik az ütközetben jelen voltak és az említett vallomást magoknak a szaracénoknak szájából hallották.»²

Viszont Jacobus a Voragine arról emlékezik, hogy Jeruzsálem bevételekor a létrán egy fehér öltözetű, ruháján vörös keresztet viselő hatalmas lovag, Sz. György vitéz vezette a falakra az ostromlókat.³

Még érdekesebbek Rodericus Toletanus följegyzései. Az érsek elmondja, hogy jó négyszáz évvel azelőtt Ranimirus király egy este azon tündökölt, megütközzék-e a szaracénokkal. Éjjel megjelent neki Sz. Jakab apostol és biztatta, hogy támadjon és győzni fog. Úgy is lett. Beszéli, hogy a harcban Sz. Jakab is ott volt, fehér paripán, kezében zászló, és nagy része volt a győzelemben.⁴ Ugyancsak Rodericus szerint a mórok a xerezi csata után azt híresztelték, hogy az ütközetben egy loveget láttak; paripája fehér volt, egyik kezében zászlót, a másikban kivont kardot tartott. A loveget sok más fehér lovag követte, a levegőben pedig angyalok röpködtek. És mindezek, mondotta később számtalan mór, többet ártottak a szaracénoknak, mint a keresztények.⁵

A történetek közül kétségtelenül a magyar monda a leggazdagabb. Motivumai közül a fej-ereklyére vonatkozó elbeszélésnek csupán a Merkurius-legendában akad megfelelője; a harci csodára és az ellenség vallomására vonatkozó részhez a régi magyarság kiválóan tisztelt szentjének, Sz. Demeternek

¹ *Vita S. Neoti confess.*, 4. fejr.

² *Dialogorum* 8. könyv 61. fejr.

³ *Leg. Aur.*, (Grässe) 264. l.

⁴ *Rerum Hispanicarum* 4. könyv, 3. fejr. V. ö. *Acta SS. Boll.* Júl. 6. k. 27. l.

⁵ *Acta SS. Boll.* Máj. 7 k. 323. l.

«Magyarország patronusának»¹ legendája, a Caesarius-féle történet és a Rodericus xerezi csatája áll legközelebb.

V.

A XV. század második felében a *Dubniczi krónika* elbeszélésén kívül még néhány adalék járul a László-hagyományok összeirt anyagához.

1. JANUS PANNONIUS 1458-ban, Váradról Pécsre költöztekor szép búcsúzóverset ír és ebben megemlékezik a *szent király koporsójáról*: «Sudarunt liquidum sepulchra nectar»: a koporsóból nektár szivárgott.² Körülbelül egyidejűleg a jól ismert László-ének latin eredetijében is van egy hasonló értelmű sor: Oleum sudat sanctum sepulchrum: Olaj származik szent koporsóból.

A szentek koporsójából szivárgó olajat már akkor régóta ismerte a keresztény legenda-irodalom. A *Vitae Patrum*-ban, úgy látszik, nem fordul elő, de Gregorius Turonensis szerint Sz. András apostol sírjából illatos, gyógyító erejű olaj patakzott,³ és ugyanő hasonlót állít Sz. Márton tours-i püspök koporsójáról.⁴ Utóbb, a X. század végén Adso apát értesít, hogy Sz. Bercharius sírjából olaj árad a betegek gyógyulására.⁵ Egyidejűleg ugyanily értelemben van szó Sz. Pál verduni püspök,⁶ Sz. Glodesindis sírhelyéről⁷ és Sz. Demeter testéről.⁸ A XII. század vége felé Sz. Amandus püspök írja, hogy B. Sergius vértanunak egy csontja olajat izzadott.⁹ A XIII. századból egyebek között Alex. Sz. Katalinról,¹⁰ Sz. Miklós püspökről¹¹ és magyarországi Sz. Erzsébetről¹² említik, hogy ugyanilyen kitüntetésben részesült.

2. Néhány évvel a *Dubniczi Krónika* után, a század nyolcvanas éveiben ismét *Temesvári Pelbárt* áll elő néhány legendás László-történettel. Az első Sz. László király temetésével van kapcsolatban. A papok a szokás és szabályok szerint a szent tetem fölött a halottak miséjét kezdték énekelni. «De azt beszélük, egyszerre fölarsant az angyalok szava és a hitvallók miséjének kezdetét harsogta».¹³

¹ *Acta SS. Hungariae*, sem. 2. Tyrnaviae 1744. 248. és 297. l.

² *Jani Pannonii poemata*. Trajecti ad Rhen. 1784. 1. r. 645. l.

³ *Miraculorum* I. 1. 31. fej.

⁴ *De gloria Confess.*, 9. fej.

⁵ *Vita S. Bercharii*, 21.

⁶ Pertz, *Mon. Germ. Hist. Script.* 4. k. 46. l.

⁷ Joh. Mettensis, *De translatione S. Glodesindis*, 2., 29–30. l. sz.

⁸ *Acta SS. Boll.* Okt. 4. k. 206–207. l.

⁹ *Historia inventionis S. Mauri episc. et soc. mart.*, 1. fej.

¹⁰ *Leg. Aur.* (Grasse) 915. l.

¹¹ Vinc. Bellovaconsis, *Spec. hist.* 13. k. 73. fej.; 24. k. 83. fej.

¹² Prileszky, *Acta SS. Ung.* sem. 2. Tyrn. 1744. 372. l.

¹³ Pelbárt, *De sanctis*, p. estiv. *De S. Ladisl.* s. 1. H.

A gyönyörű motivum mintája megvan Cantuariai Sz. Tamás későbbi vitáiban. Ott föl van jegyezve, hogy mikor a püspök temetésén a papok elkezdtek a Requiemet, az angyalok belevágtak az énekbe és a vértanuk miséjét kezdték zengedezni. «És a szomorúság éneke az angyali öröm énekére változott». ¹

A *Pomerium* második csodájában az úgynevezett *kún aranyak* története van előadva, a harmadik Sz. László csodás vízfakasztásáról emlékezik. «Sz. László királyt csodálatos módon kísérte Isten kegyelme... Vele volt a tatárok ellen való hadakozásában is, midőn az Úr segítségével kiszalasztotta őket az országból. Azt mondják, hogy akkor a tatárok futtokban elszórták pénzüket, hogy a magyar hadak ráesve elmaradjanak mögöttük. De László imádkozott és a rengeteg pénz legott kővé változott. És ennek a pénznek maradványai, mint az arrafelé, Erdélyben megforduló emberek beszélik, mind maiglan megvannak. Sőt ugyanott még források is láthatók, melyeket a szent király a sziklákból csodálatos módon, könyörgésével fakasztott. És, mint állítják, a sziklában mind a mai napig megmaradt, mint a viaszban, László király leszúrt dárdájának és sisakjának nyoma». ²

Pelbárt, mint szavaiból kitetszik, az élő néphagyományból merítette értesüléseit. Ezek a népmondák azóta sem merültek feledésbe. Tordán szájról-szájra jár annak a hármas forrásnak története, amely állítólag Sz. László király kopájának, sisakjának és lova patkójának helyén tör elő a sziklából. A Muntye északnyugati aljában levő Király kútja-ról van szó, melyet állítólag a kunoktól üldözött, szomjuhozó fejedelem lándzsaszúrása fakasztott. A forrás először a dárdafúrta lyukból, utóbb még két üregből buggyant ki, közülük az egyiket a király táltoslovának patkója nyomta a kőbe, a másikat ivásra lehajlásakor letett sisakja. ³

Minden arra mutat, hogy Pelbárt ezt a tordai hagyományt ismerte. A forrásfakasztásnak azóta számos változatát közölték. ⁴ Velejük: hogy a szent király imádkozva és a sziklát fegyverével érintve szerez vizet szomjas katonái számára.

Mind a forrásfakasztás, mind a sziklába enyésző nyom régi, kedvelt motivuma a népköltésnek. Az előbbinek őstípusa kétségtelenül Mózes vízfakasztása a pusztában, ⁵ de nyomai a klasszikus hagyományokban is lelhetők. A szomjas Atalante egy vadászatán lándzsájával a sziklára csap és az ütés helyén legott

¹ U. o., p. hyem. *De S. Thoma Cantuariensi*, K. V. ö. *Leg. Aur.* c. 11. Használó esetről van szó Sz. Albert életében. *Acta. SS. Boll.* Aug. 2. k. 232. l.

² U. o., p. estiv., *De S. Ladisl.* s. 4. F.

³ Orbán Balázs, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889. 416—417. l. V. ö. Erdély, honismertető folyóirat. 1905. 61. l.

⁴ *Ethnographia*, 36. évf. 52. l.

⁵ *Exodus* 17, 1—7; *Num.* 20, 1—11.

forrás buggyan fel.¹ Dionysos Kyparissiae felé haladtában thyrsus-botjával a földre üt és az ütés nyomán forrás támad.²

A keresztény legendának lényeges mozzanata az imádság; a földre, sziklára ütés, szúrás akárhányszor hiányzik a történetből. A IV. században Remete Sz. Antalról beszélnek, hogy egyszer a pusztában vándorolt társaival. Vizök elfogyott, magok is, tevéjük is majd meghaltak szomjúságukban. Antal atya szíve megesett rajtuk. Félrevonult, imádkozott. És ime: első könnyhullatására ott helyben bővíző forrás fakadt a földből.³

Gregorius Turonensis említi, hogy Sz. Márton püspök szamarának egyszer útközben inni adott egy szegény asszony. A püspök hálából, hogy az asszonynak ne kelljen vizért a messze kútra fáradnia, imádkozott és a földből legott dús forrás tűnt elő.⁴

A VII. században Jónás apát Sz. Columbanusról állítja, hogy imádságával egy sziklából forrást fakasztott, mely még az író korában is megvolt.⁵

Valamivel utóbb, a VIII. században Sz. Columbáról jegyzik föl, hogy egy alkalommal keresztelni akart, de vizet sehonnét sem tudtak keríteni. A szent férfiú, írja Sz. Adamanus, fölment egy sziklára, imádkozott, megáldotta a helyet és a kőből abban a pillanatban forrás szökött elő.⁶

A IX. században fr. Hucbaldus említ egy forrást, melyet Sz. Adelgundis apáca fakasztott a földből imádságával.⁷

A XI. században Simeon Stylitának hasonló tettére utalnak. A klastromnak nincs mit innia; Simeon könyörgésére megnyílik a föld és a támadt barlangszerű nyílás telve van vízzel.⁸

A XII. században megállapítják, hogy Sz. Patricius nem kevesebbszer, mint hétszer fakasztott könyörgésével kútfőt a szomjúhozók számára.⁹

A bibliai tipushoz közelebb áll a következő régi elbeszélés. A fráterek kutat ástak a pusztában, de víz nem akart mutatkozni. Sz. Pior odament, leszállt a gödörbe, imádkozott, egy vassal háromszor a fenékre ütött és abban a pillanatban fölfakadt a víz.¹⁰

Az V. században Theodoretus cyprusi püspök beszéli, hogy Sz. Theodosius apát annak idején egy száraz szikla alá

¹ Pausanias, i. m. 3. k. 4. fej. Id. Günter, *Die chr. Leg. des. Abendl.*, 58. l.

² Pausanias, i. m. 4. k. 38. fej. V. ö. Günter, u. o.

³ *Vitae Patrum*, 1. k. *Vita S. Antonii*, 27. fej.

⁴ *De miraculis S. Martini*, 4. könyv, 31. fej.

⁵ *Vita S. Columbani*.

⁶ *Vita S. Columbae*, 2. könyv, 9. fej.

⁷ *Vita S. Adelgundis*, 6. fej.

⁸ *Vita S. Simeonis lat.*, 5. fej.

⁹ Fr. Jocelinus, *Vita S. Patricii*, 16. fej.

¹⁰ Heraclides, *Paradisus*, 27. fej.

építette klastromát. Vizök nem lévén, fölment a száraz sziklára, imádkozott és istápjával ráütött a köre. Az ütés nyomán rögtön forrás buggyant föl és azóta ez táplálja a kolostor vízvezetékét.¹

A VI. században Venantius Fortunatus említ egy hasonló esetet. Sz. Paternus szintén imádkozik, botjával a sziklára csap és a bot nyomán előszökken a víz a szomszédok számára.²

A VII. században Sz. Furseusról írják, hogy egyszer imádkozott, aztán a botját földbe szúrta és a szúrás helyén tüstént forrás támadt, mely «még most is megvan és sokaknak különféle bajokban orvosságul szolgál.»³

A X. században fr. Lethaldus tudósít, hogy Sz. Julianus püspök imádkozott, botjával a földre ütött és a bot nyomán legott forrás fakadt.⁴ A század végén Adso apát hasonlótl említ Sz. Basolusról,⁵ a XI. században Notgerus püspök Sz. Hadalinusról,⁶ Herigerus apát Sz. Landvaldusról,⁷ fr. Osbernus Sz. Dunstanusról,⁸ Richardus apát Sz. Rodingusról,⁹ a XII. században Philippus harvengi apát B. Landelinusról,¹⁰ Marbodus Sz. Gualteriusról.¹¹

Azonban utóbbiról is akad példa elég. Vincentius Bellovacensisnél megvan Sz. Julianus,¹² Sz. Antonius vértanú,¹³ Sz. Jodochus,¹⁴ Maxentius apát,¹⁵ Sz. Sámson apát¹⁶ és Sz. Pál püspök¹⁷ esete. A *Leg. Aurea*, későbbiről, a XV. századból a *Catalogus Sanctorum* szintén hozzájárul az anyaghoz néhány csodával.

A 'sziklába enyésző' nyomok motivuma a VI. századtól kezdve terjed el a ker. legendairodalomban. Nem nyugaton termett, a keleti utazók hozták magokkal. Ezek beszélik, hogy Jeruzsálemben az ostorozó oszlopon világosan meg lehet látni a Megváltó ujjainak és karjának, a praetorium talaján lábának, az Olajfák hegyén egy nagy kőben vállának lenyomatát.¹⁸

¹ Philotheus, 20. fej. *Pratum spirituale*, 80. fej.

² *Vita S. Paterni*.

³ *Miracula S. Fursei*, 2. fej.

⁴ *Vita S. Juliani*, 1. fej.

⁵ *Vita S. Basoli*, 20. fej.

⁶ *Vita S. Hadalini*, 3. fej.

⁷ *Vita S. Landvaldi*, 1. könyv.

⁸ *Vita S. Dunstani*, 34.

⁹ *Vita S. Rodingi*, 1. fej.

¹⁰ *Vita B. Landelini*, 6. fej.

¹¹ *Vita S. Gualterii*, 2. fej.

¹² *Spec. hist.* 9. könyv, 113. fej.

¹³ Uo. 13. könyv, 92.

¹⁴ U. o. 23. könyv, 106. fej.

¹⁵ U. o. 21. könyv, 22. fej.

¹⁶ U. o. 21. könyv, 111. fej.

¹⁷ Uo. 21. könyv, 123. fej.

¹⁸ U. o. V. ö. Günter, *Die christl. Leg. des Abendl.*, 206. l.

Sz. Adamnanus apát a VIII. században arról ad hírt, hogy a Gecsemane-kertben még mindig megvannak Krisztus urunk térdeinek nyomai azon a kövön, amelyen imádkozott.¹ Ugyanő elmondja, hogy Diospolis városában van egy márványlap, ehhez volt hozzákötve Sz. György vitéz, mikor ostorozták. Egyszer egy hitvány ember belevágta dárdáját; rögtön lerogyott és estében az oszlopba kapaszkodott: ujjainak nyoma még most is ott látható a márványban.²

A motivum időközben — még a VII. század folyamán — bejutott Sz. Patricius legendájába;³ de, úgy látszik, csak lassan vált népszerűvé. A IX. században Hincmar érsek Remigius-életrajzában vonja magára a figyelmet. Remigius, a frankok apostola, egyszer Sz. Nicasius egyházából kimenet leballagott az egyház előtti kőlépcsőkön. És csodák-csodája: lába úgy benyomult a lépcsőkbe, mint valami lágy viaszba. «Ezeket a nyomokat pedig még manapság is mutogatják.»⁴

Agnellus apát ugyanez időtájban Sz. Péter apostolról és Sz. Apollinarisról tud hasonló dolgokat. Sz. Péter egy alkalommal Rómában a Janiculuson imádkozott. Ahogy leborult, a szikla úgy behorpadt térde alatt, mintha nem is kőből, hanem viaszból lett volna. Egy monostorban viszont «mind a mai napiglan látható egy kőben az a mélyedés, melyet feje, háta és lábszára okozott.»⁵

Sz. Apollinaris egyszer a ravennai Sz. Eufemia-egyházban keresztelt. És amint ott állott, a kő úgy meglágyult alatta, hogy lába belenyomult, mint a viaszba a pecsétnyomó.⁶

Ado szerint a nápolyiak egy időben megtámadták a beneventumiakat. Sz. Mihály arkangyal megígérte a megtámadottaknak, hogy velök lesz és a harcban győzelmet aratnak. Úgy is történt. Mikor a beneventumiak az ütközetből hazatértek, látták, hogy Sz. Mihály egyházának északi oldalán egy nagy márványkőben olyan mélyedések vannak, mint az emberi láb nyoma. Rögtön megértették, hogy az arkangyal hagyta őket hátra annak jelére, hogy közöttük járt.⁷

Hericus testvér Sz. Germanus püspöknek tud egy érdekes csodáját. Germanus egyszer oltárt szentelt. Mikor az olajjal keresztet irt rá, ujjai a márványba úgy benyomultak, mintha puha hó lett volna.⁸

¹ *De locis sanctis*, 1. könyv, 13. fejr.

² Uo. 3. könyv, 4. fejr.

³ Günter, i. m. 80. l.

⁴ *Vita S. Remigii*, 23. fejr.

⁵ *Liber pontificalis*, 1. r., 1. fejr.

⁶ U. o.

⁷ *Martyrologium*, 3. Cal. Octobr.

⁸ *De miraculis S. Germani*, 1. könyv.

Végre Radbertus püspök Sz. Medárdus gyermekkorából mond el egy érdekes epizódot. A parasztok egyszer összeveszték a mesgyéjükön. A zenebonára odament Medárdus. A földből kiáltt egy nagy kő, erre rátette lábát és fölkiáltott: «Itt a mesgye, legyen vége a veszekedésnek!» És a kövön azóta is megtetszik a lába nyoma. Úgy belemélyedt a kemény anyagba, mintha lágy viasz lett volna.¹

A XII. századból szintén maradt néhány történet. Fráter Jocelinus szerint Sz. Patricius egy alkalommal egy sziklatetön négy apácát megáldott. És mind a négynek lábanyoma belerögzött a sziklába.²

Rupertus Tuitiensis följegyezte, hogy Sz. Eliphius vértanu, miután lenyakazták, fejét kezében tartva elment egy mérföldnyire, arra a hegyre, melyet később róla Eliphius hegyének neveztek. Ahogy odaért, leült egy nagy fehér szikladarabra. És ülő alakja legott belényomult a kőbe. A csodás nyomot pedig később is láthatta mindenki.³

Egy másik író ismét arról emlékezik, hogy Sz. Maurus püspök és vértanu nyoma egészen világosan szemlélhető azon a kövön, amelyen holtteste feküdt. «Olyan jól látszik, hol volt a feje, dereka, keze, lába, mint a pecsét a viaszban.⁴

Legérdekesebb mégis Gregorius Turonensis adata Sz. Márton püspökről. Mikor a szegény asszony inni adott a püspök szamarának, és Sz. Márton imádságára forrás fakadt a földből, a forrás szájánál levő nagy kőbe úgy besüppedt a szamar patája, hogy a nyomot még Gregorius idejében is meg lehetett ismerni.⁵

A motivum alakulása, természetesen, attól függött, mihez hasonlítottak azok a mélyedések, amelyeknek létrejöttét a mese meg akarta értetni.

A 'kún aranyak' története Arad és Gyerővásárhely vidékén szintén maig élő néphagyomány.⁶ Ezenkívül Erdélyben, Szentlászlón, a Pelbárt-féle mellett még egy, amattól eltérő szerkezet is közzsájon forog, melyben nem a kún sereg dobálja, hanem az előtte futó magyar király szóratja el az aranyakat, melyek aztán a kúnok kezében változnak kövekké.⁷

A kőpénzek mondáját Pelbárt óta többen emlegették. A történet megvan némi eltéréssel az Érdy-codexben,⁸ Beythe Istvánnál,⁹ Bod Péternél s másoknál. A Kath. Szemlében, mint

¹ *Vita S. Medardi.*

² *Vita S. Patricii*, 11. fej.

³ *Passio S. Eliphii.*

⁴ *Amandus, Hist. inventionis SS. Mauri et Soc. mart.*, 2. fej.

⁵ *De miraculis S. Martini*, 4. könyv, 31. fej.

⁶ *Ethnographia*, 36. évf. 53. l.

⁷ U. o.

⁸ Nytár, 5. k. 2. r. 94. l.

⁹ Clusius, *Stirpium nomenclator Pannonius*. Antwerpiae, 1584. (Függ.)

láttuk, egy középkori spanyol hagyománnyal kapcsolták össze: a keresztény sereg, amelynek vezére a halottaiból feltámadt Sz. Jakab, üldözi a szaracénokat; a menekülők eldobálják drágaságaikat s ezek «Sz. Jakab áldására értéktelen limlommá változnak»; de a spanyol hagyománynak nincsen gazdája.¹

Utóbb Berze Nagy János foglalkozott a magyar monda eredetével.² B. Nagy kételkedés nélkül elfogadja a gazdátlan «középkori spanyol hagyomány»-t; de egyben becses adalékokat sorol fel az ellenség elé szórt értékek motivumáról.

A kún aranyak története kétségtelenül aitiologikus monda és az Erdélyben s Arad vidékén bőven található nummulitok keletkezését magyarázza. A nép kővé vált pénzt lát a napfényben aranyosan csillogó, lapos, vékony, kerek kavicsokban, s ehhez szövődik a mese, hogy azokat a szent király elől menekülő kúnok szórták az üldöző sereg útjába.

A nummulitok Európa, Ázsia és Afrika legközönségesebb kövületei. Eredetök már a régiek fantáziáját is foglalkoztatta; de a rájuk vonatkozó mondai anyag nincs összegyűjtve, csupán a legismertebbeket sorolja föl egy értekezés, Joly és Leymerie alapvető munkája.³

A két francia szerint a sajátságos alakú kövületeket Strabo említi először. A görög író Afrikában, a piramisok körül találkozott velök. Azt mondja, olyan a formájuk, mint a lencseszemeké és azt beszélük róluk, hogy kővé vált maradványai a piramis-építő munkások elszórt táplálékának. Utóbb Pliniusnál van róluk szó. «Köröskörül mindenfelé pusztá homok, lencsealakú, mint Afrika javarészeiben.» De az embereket sok

¹ Érdekes, hogy a Jakab-mondát a XVII. század elején szintén megkísérelték bizonyos kövületekkel hozni kapcsolatba. A gondolatot (l. Cuperus, *Acta SS.* Jul. 6. k. 37. l.) Angelus Manrique cisztercita szerzetes, salamancai professzor vetette föl a ciszterciek történetét tárgyaló kétkötetes munkájában. Manrique a clavigiumi csata történelmi valósága mellett kardoskodik és véleményének támogatására a következő fantasztikus érveléshez folyamodik: «*MARIANA* a tanuja, hogy a kérdések ütközetnek még ma is találhatók nyomai Clavigiumnál: a falusiak és a városi lakosság által szerteszét kiásott fegyverek. Részünkről azonban még szentebb maradványokra utalhatunk, olyanokra, amelyek épenséggel Sz. Jakab címerét viselik. Egészen mindennapi dolgok ezek az odavalók előtt; de talán ép azért nem részesültek figyelemben, mivel mindennapiak. Azon a vidéken alig lehet követ találni, amely ne volna kagylóalakú. Mi, spanyolok, anyai nyelvünkön *veneras*oknak hívjuk őket. És csodálatos, darabokra törve ahány darab, megannyi kagylócskát alkot. Vajon természetes helyi tünemény-e a dolog, vagy szüntelen csoda, döntsék el mások. Mi csak a tapasztalható és közismert tényt akarjuk följegyezni.» (*Cisterciensium annalium* I. 3., 112. l. 4. sz. Lugduni, 1649.) A hely, mint látható, nem támaszkodik hagyományra. A nép a kövületeket egyszerűen Vénus-kagylóknak hívja és csupán Manrique atya fedezi föl rajtuk Szent Jakab címerét.

² *Ethnographia*, 36. köt. 97—105. l.

³ *Mémoires sur les Nummulites. Mémoires de l'Académie des Sciences de Toulouse*, 3. sor. 4. k. Toulouse, 1848. 149—218. l.

század multával is a lencsére emlékeztetik. «A vicenzaiak komolyan állítják, hogy nem egyebek, mint egy jámbor öreg-asszony levesének a lencséje, amely a Szent Szűz csodatétele által változott kövekké.» Az olaszok úgy is hívják őket: *pietra frumentale*, holott a németeknél *Kümmichstein*, vagy *Kümmelstein* a nevök.

Az öregében azonban már pénzt láttak mindenfelé. Azt mondják: *monnaie de saint Pierre, monnaie de saint Boniface, monnaie du diable, deniers de Sphynx*;¹ vagy *Pfenning-Stein*.² A különféle köpénzek közül azonban csupán a magyar kún-aranynak vagy Sz. László pénzének története jutott el a két tudóshoz,³ minden valószínűség szerint Clusius-Beythe, vagy Ernst Brückmann közvetítésével. A későbbiek, mint D'Archiac és Jules Haime,⁴ aztán a többiek valamennyien csak a már felsorolt népi elnevezéseket és mondákat ismétlik; újat senki sem csatol hozzájuk. Pedig a sort meg lehetne még szerezni egy-két darabbal, például a bajmóci köpénzek ismert mondájával.

De ezeknek a dolgoknak kora merőben ismeretlen és semmivel sem bizonyítható, hogy eredetük a kún aranyak történetét megelőzte. A régiségből általában egyetlen olyan elbeszélés sem merült fel, amely a magyar monda egészének, vagy a pénzek kövé válásáról szóló részének mintájául vagy forrásul volna tekinthető. Közelebb áll egy-két régi példa a hagyomány másik feléhez. Az a motívum, hogy a menekülő vagy versenyző pénzt, miegyebet szór üldözője vagy versenytársa elé, hogy amaszt föltartóztassa, gyakori az élő népmesék irodalmában; de mint Berze Nagy János kimutatja, a régi irodalomban sem ismeretlen. Az argonauták mondájában Medea megöli öccsét, a szétvagdalt holttest darabjait a tengerbe hányja és mialatt apja a drága tetemeteket összeszedi, oly messzire halad, hogy tovább nem üldözhetik. Egy másik elbeszélésben Atalanta királykisasszony megígéri, hogy ahhoz megy feleségül, aki versenyfutásban legyőzi. Hippomenes Aphroditétől három aranyalmát kap és futás közben a leány elé dobálja. Míg Atalanta az almák után lát, elhagyja. Ez a monda utóbb Ovidius közvetítésével⁵ átjutott a középkori gyűjteményekbe s általuk a magyar Bod- és Lobkowitz-kodexbe, sőt a *Gesta Romanorum* egy elbeszélésében, *Abybas és Dyna* (Hallernél: *Abidás és Rosamunda*) históriájában⁶ érdekes változatot is hajtott.

¹ U. o., 152—155. l.

² Fr. Ernst Brückmann, *Specimen physicum sistens historiam naturalem lapidis nummalis Transylvanie*. Wolfenbüttelae 1727. S. 1.

³ Joly-Leymerie, u. o., 152. l.

⁴ *Description des animaux fossiles*. Paris, 1853. 9—11. l.

⁵ *Metamorph.* 10. könyv

⁶ V. ö. Dick, *Die Gesta Romanorum*. Erlangen-Leipzig, 1890. 122—124.

Az Elek-legendában el van mondva, hogy mikor Sz. Elek holttestét az egyházba akarták vinni, akkora sokaság gyült egybe, hogy nem mozdulhattak miatta. A császár és a főpapok tehát aranyat, ezüstöt szórattak szét a város utcáján, hogy míg a nép a pénz fölszedésével foglalkozik, a szent tetemekkel akadály nélkül vonulhassanak Sz. Bonifácius templomába. De a tömeg nem törődött a pénzzel; mindenki a holttest érintésére tódult és csak nagy ügyvel-bajjal juthattak el az egyházhoz.

Még érdekesebb Frontinusnak két adata. Az egyik a következő: A gallok, mielőtt Attalussal megütköztek, aranyukat, ezüstjüket külön örökre bízták és meghagyták nekik, hogy vereség esetén szórják a kincseket az ellenség útjába; míg ekkép amazok a zsákmány fölszedésével bajlódnak, ők könnyű szerrel tovább fognak állani. A másik Tryphon hadi csele.¹ Ez a Tryphon a Machabeusok kortársa volt és mint VI. Antiochus embere, majd mint szíriai trónbitorló közvetlen érintkezésben állt a zsidósággal.² Uralmának Antiochus Sidetes vetett véget; katonái nagyrészt elpártoltak tőle, úgyhogy kénytelen volt ellenfele elől egyik megerősített helyről a másikra menekülni. Frontinus elmondja, hogy egy alkalommal «per totum iter fugiens» pénzt szórattott Antiochus serege elé. Míg a király vitézei a pénz összeszedésével foglalkoztak, azalatt Tryphon hadaival együtt szerencsésen elmenekült.

VI.

A középkor László-legendáinak tőkéjéhez utólag még három elbeszélés kínálkozik: egy ördögűzés, egy Mária-legenda és a Sz. László fűvének szép, költői története.

1. Poncelet a *Catalogus codicum hagiographicorum Latinorum Bibl. Vatic.*, Bruxelles, 1910. 226. lapján a tudósok figyelmét egy képes latin kézíratra (*Cod. lat. 8541.*) irányította, mely egyebek között magyar tárgyú képeket is tartalmaz. A gyűjteményt néhány év múlva Karl Lajos ismertette.³ Karl szerint a kódex olaszországi munka és a XIV. század végéről való; ötvenegy szentre vonatkozó képsorozatot foglal magában és ebből nyolc kép Sz. Imre herceg, huszonnégysz. László király életével foglalkozik.

A névtelen festő általában az ismert legendás mozzanatokot örökítette meg, de hellyel-közzel újat is adott hozzájuk. Figyelemre méltó e részben a 6., 7., 8. és 9., továbbá a 15.

¹ Jul. Frontinus, *Strategematon* I. 2. 13., 1—2.

² V. ö. Machab. I., 12, 39—49; 13, 1—34; 15, 10—14; 25, 37—39.

³ Revue archéologique, 5. sor. 21. k. 293—322. l. — Magyarország a spanyol nemzeti és a francia klasszikus drámában. Budapest, 1916. 57—62. l.

számú László-kép — közülük az utolsó csodálatos gyógyítást, a négy első egy ördögűzést ábrázol.

Az *ördögűzés* a következő: Sz. László az egyházban az oltár előtt térdel s imádkozik; mellette koporsóban halott pihen (6. kép). Az ördög a halott képében a király szeme közé dobja takaróját (7. kép), aztán a feretrumot akarja hozzávágni (8. kép). László lekapja az oltárról a feszületet és az ördögre indul vele, mire a gonosz rémülten menekül előle (9. kép).

A 15. kép (*a Mária-csoda*) tulajdonkép a 10—15. számú sorozatnak befejező mozzanata. A fiatal fejedelem a tatárokat kergetve megmenti az elrabolt magyar leányt és ennek segítségével megöli a rabló tatárt. Aztán, mivel az üldözésben fején súlyosan megsebesült, elbágyadva fekszik a leány ölében. Végre — és ez a 15. kép tárgya — a Boldogságos Szűz az előtte térdelő hős sebét megérinti kezével és meggyógyítja.

A két történet teljességgel új tünemény a magyar László-legendában. Sem a krónikák, sem a legendairók, sem a szájhagyomány nem ismerik őket, és nincs semmi nyoma, hogy valaha a magyar nép száján forogtak. A krónikák tudnak László sebéről, de csupán annyit, hogy súlyos volt és a herceg «Isten irgalmával hamarosan meggyógyult belőle». Az ördögűzéshez még ennyi támaszték sincsen, de ebből sem következik, hogy az ismeretlen festő tévedésből vagy csalo szándékkal toldotta meg a hagyomány adatait. A híres európai legendáskönyvekben, minő a *Legenda aurea* vagy Vincentius gyűjteménye, a *Speculum*, alig van nyoma magyar legendának. Ezzel szemben a képes kódex szembeszökő figyelmet fordít a magyar szentekre; föltehető tehát, hogy festője vagy magyar volt, vagy érintkezésben állt a magyarsággal s legalább is valamelyes magyar hagyományra támaszkodott.

A középkori irodalom nagyon sokat foglalkozott az ördöggel és telve van ördögjelenések példáival. A gonoszlélek állat- és emberalakokat ölt, hogy bűnre csábítsa vagy elrémitse a jámborokat. Akárhányszor előfordul, hogy megrohanják és helybenhagyják az Isten embereit. Sz. Nilus apátról följegyzik a XI. században, hogy egyszer a sátán fekete ember képében barlangjában termett és egy nagy bottal, melyet magával vitt, Nilust úgy fejbevágta, hogy az apát menten összerogyott s még azután is sokáig fájditotta az ütés helyét.¹

Néha valóságos párviadalokat rendeznek. Sz. Wulstanus egy éjjel az oltár előtt imádkozik. Hirtelen ott terem az ördög és birkózni kezd vele. Wulstanusnak emberfeletti erőt ad a rémület: keményen megmarkolja az ördög karját és kétszer-háromszor földhöz vágja. Hanem akkor már annyira zihált a fáradtságtól és olyan melege volt, hogy alig állt

¹ *Acta Sanctorum*, szept. 7. k. 298. l.

a lábán. Szerencsére Isten elűzte a bestiát. A sátán elenyészett. Wulstanus csak akkor látta, hogy kivel birkózott. Úgyanis előbb azt hitte, hogy egy szolgálóval verekedik, akinek láttára mindig remegés szállta meg, jöllehet bátor ember volt és nem ismerte a félelmet.¹

Legérdekesebb mégis Richard sans Peur kalandja. A normandiai herceg több ízben küzdött a sátánnal. Egyszer az egyházban halott feküdt kiterítve. Richard ott volt a közelben. Hirtelen látja, hogy a hulla megelevenedik, és hallja, hogy inni kér. A herceg elszalad vízéért, de visszatérve az ördögöt találja az életre tért ember helyén. Az ördög birokra hívja, de nem tudja a herceget legyőzni.²

A XII. században fráter Jocelinus följegyzi, hogy a kísértő egyszer Skóciában megjelent Sz. Wallenusnak. Katonalakban volt és a szentet dárdájával fenyegette. Wallinus elővette a szentségtartót, keresztet vetett vele magára és rá akart rohanni ellenfelére. A gonosz ebben a pillanatban elenyészett.³

Sz. Gerlach remete, írják utóbb, a XIII. században, egyszer egy hegyre ballagott. Az ördög hirtelen útját állta. Gerlach nem vesztette el a fejét. Előkapott egy kis keresztet, amelyet keblén szokott hordani, és a sátán elé tartotta. Több sem kellett: a gonosz a kereszt láttára rögtön eltűnt.⁴

Az érintéssel való gyógyításnak szintén van példája. A XI. század írói följegyezték, hogy Sz. Autpertus apát hibás beszédű volt. Egyszer a Sz. Szűzhöz könyörgött, hogy gyógyítsa ki bajából. Szűz Mária megjelent és megérintette kezével Autpertus ajakát. Az apát legott meggyógyult és folyékonyan kezdett beszélni.⁵

A XII. század közepén Gualterus clugny-i szerzetes említ egy hasonló esetet. Egy asszonynak sebes volt az arca. Álmában megjelent néki a Boldogságos Szűz és a sebet megérintette kezével. Erre a seb tüstént meggyógyult.⁶

2. A XVI. század vége felé Beythe István, a természet-tudós, fűz érdekes adalékot Sz. László történetéhez. A Clusius-féle Nomenclator függeléke megállapítja, hogy a *Gentiana cruciata*-t magyarul *Sz. László fűvének* hívják, és ezt a következő magyarázattal kíséri: «Azt mondják, hogy ezen király uralkodása alatt Magyarországot a mirigylahal pusztította. Óimádásával kikönyörögte, hogy az a fű, melyet ellökött nyila eltalál, eme betegség orvoslására használjon. És a nyíl a kereszt-

¹ Willielmus Malmesburiensis, *Vita S. Wulstani*, 1. fej.

² *Revue archéologique*, id. köt. 309–310. l.

³ *Vita S. Walleni*, 1. k. 21. fej.

⁴ *Vita S. Gerlachi Eremitae*, 1. k. 11. fej.

⁵ *Vita S. Autperti*.

⁶ *De miraculis B. Virg. Mariae*, 1. fej.

fűre (in Cruciatum) hullott, mely aztán a pestisben szenvedőket meggyógyította».

Az eset utóbbról — szemmel láthatólag Clusius nyomán — meg van említve Maholany panegyrisében¹ és nagy népszerűségre tett szert Arany János remek legendája által. A régiségben azonban semmi nyoma sem található.

Legújabban némelyek, mint Grexa Gyula,² a Csaba-mondával kapcsolják össze a Sz. Lászlóra vonatkozó hagyományokat. Hóman Bálint szerint «bizonyos, hogy a Csaba-monda élt a székely nép ajkán, de ennek létezését csupán kései, újkori adatok bizonyítják s a Csaba-mondakör összes elemei — a *Csaba íre*, *Hadak útja* stb. — sokkal korábban jelentkeznek a magyar mondában, még pedig — mint Grexa kimutatta — Sz. László alakjához kapcsolódva.»³

A dolog nem látszik ilyen egyszerűnek. A «hadak útja» alapmotívuma kétségtelenül rokon természetű a László-féle patrocinium-legendával, de semmi sem bizonyítja, hogy a keresztfű meséje régibb a Csaba íre történeténél.

A Csaba íréről szóló elbeszélés, csakúgy, mint a Sz. László fűve története, Clusius-Beythénél merül föl először. Beythe szerint a *Chaba íre* a *Pimpinella germanica saxifraga* magyar elnevezése. «Ugyanis azt beszélük, hogy Csaba király, Attila király kisebbik fia, Honorius császár leányának gyermeke, apjának halála után (mikor egész Magyarország belső háborúban volt és nagy csatát vívtak, mivel nem tudtak megegyezni, hogy Attilának melyik fiára szálljon a hatalom, s ebben a csatában minden magyar elesett) egyedül maradt életben 15.000 sebesült emberével. Mondják, hogy Csaba ezeket ezzel a fűvel meggyógyította és a fűvet utóbb ezért nevezték el az ő nevével.»

A *csabaíre* név nem Beythénél fordul elő először. Említi már a XVI. század elején egy orvosi rendelvénnyel (*czyabaire*), utóbb, de még a század első felében, egy glossa (*Pimpinella—chobajer fw*) és a század második felében többször is Melius Péter Herbarium-a (*czaba íre, czába íre*.) A szó tehát kétségtelenül a Beythét megelőző idők maradványa. A Nomenclator szerint egy ernyős virágú fűvet jelölnek vele: a *Pimpinella saxifraga*-t; utóbb, mint Fialowski Lajos kimutatta,⁴ a források nagyobb részében mint a vérfű (*Poterium sanguisorba*) elnevezése használatos.

A kettős jelentés nem ritkaság és nem is okozhat fennakadást. A *csabaíre* a *pimpinella* megfelelője. A XVI. és XVII. század botanikusai kétféle csabaíret és kétféle pimpinellát

¹ Podhradczy, i. m. 83.

² *A Csaba-monda és a székely hűn-hagyomány*. Budapest, 1922.

³ *A magyar hűn-hagyomány és hűn-monda*. Budapest, 1925., 91. l.

⁴ Magyar Nyelvőr, 1884.

ismernek. «A Pimpinella — olvassuk egy akkori nagytekintélyű munkában¹ — kétféle: Pimpinella Saxifraga, vagyis kőrontó pimpinella, mely a vesekövek elhajtására alkalmas, továbbá Sanguisorba vagy Sorbastrella, melyet azért hívnak így, mivel a vérzést elállítja.»

Sajnos, a pimpinella (gyakran: pipinella) szó etimológiája ismeretlen. Bauhin szerint az újabbak *bipinellának* írják, mivel az általa jelölt fű levelei «binis ordinibus, pennatim sive plumatim» nőnek;² mások szerint a görög *πίνω* (=iszom) igével (pimpinella=ivóka?) volna kapcsolatban. Másképp áll a dolog a magyar elnevezéssel. A Sanguisorba teljes neve: *Poterium sanguisorba*, azaz vérállító pohár vagy pohárfű. Így hívják apró, gyűszű- vagy pohárforma virágaiért. Viszont a pohárfű oláhul *ciabare* vagy *cebare*, azaz *pohár*, lat. *ciborium*. Szarvas Gábor és a nyelvtudósok szerint ebből az oláh szóból lett a magyar *Csaba íre*, amelynek illetéknép eredetileg semmi köze a hún királyfi nevéhez. A *Csaba íre* pusztán tudákos etimologia és a hozzácsatolt magyarázat sem egyéb tudákos ábrándnál.³

A *Sz. László füve* név a csabairénél jóval később, mindössze Beythénél bukkan föl első ízben az irodalomban. Még Melius sem ismeri: a *Gentiana* csak mint «Szent Ilona asszony füve, vagy erdei vad zsálya» szerepel a *Herbariumban*. Akik tudnak róla, mind a XVII. század határán innen írnak és Beythe hatása alatt állanak.

A Szarvas-féle tanítás ellenzői nagy súlyt vetnek arra a körülményre, hogy Beythe a két mesét saját vallomása szerint hallomásból ismerte. Ez kétségtelenül így volt, de nem bizonyítja a történetek középkori eredetét. A *csabairében* nemcsak tudós etimológiát lehet látni. A néptől is bátran kerülhetett; csakhogy a népi etimologia és elbeszélés sem mindig a középkor terméke.

A Sz. László füve mondája föltehetőleg idegen hagyományokból keletkezett. Ez azért hihető, mivel egynemely eleme, főképp a növény megnyilazása, külföldi *Gentiana*-mondákra emlékeztet.⁴ Középkori magyar hagyományról azonban a meglevő

¹ Bauhin, *Pinax theatri botanici*. Basileae 1671. pag. 159. — A Pimpinellának ez a kettős értelme ma is megvan a németben. A *Bibernell* vagy *Pimpernelle* közönségesen a *P. saxifraga* neve, azonban egyes vidékeken mint a *Poterium officinale* elnevezése ismeretes. «Den Namen Pimpernell führt übriges in einigen Gegenden auch die *Becherblume*, *Poterium officinale*.» Franz Söhns, *Unsere Pflanzen*. Leipzig, 1920. 141.

² I. h.

³ Magyar Nyelvőr, 1885., 1—9. I. V. ö. uo. 1884., 62., 114., 155., 205., 397. és kk. II.; 1896., 563—554. I. Magyar Nyelv, 1915., 134. I.

⁴ A *Gentiana* cruciatának Dioscorides Pedacius (Περὶ ὕλης, I. 3. c. 3.) és Plinius (*Hist. nat.* 25. könyv, 7. fej.) szerint valószínűleg Gentius illyriai király volt a fölfedezője. A nép keresztesűnek hívja, vagy azért, mivel a levelei kereszteszerűen sorakoznak, vagy azért, mivel a gyökere közepén keresztalakú

adatok alapján itt sem lehet szó. Merőben hihetetlen, hogy olyan mondák, mint a 15.000 hún meggyógyítása, vagy Sz. László nagy, országra szóló csodatétele, az írók figyelmét mindenestül elkerülhették vagy éppen szándékos mellőzésben részesülhettek volna. A krónikások és legendázók hallgatását semmiféle okoskodás sem teheti hallatlanná.

A két történet így sem áll példa nélkül. Mind a kettőhöz, de kivált a Sz. László fűvéhez, meglepően közel rokon egy német elbeszélés: az ú. n. Károly-tövis vagy Carlina mondája. A pestis egyszer nagy pusztítást tett Károly császár hadaiban. Maga a császár fia is belehalt a ragályba. Károly Istenhez fordult segítségért. Erre álmában megjelent neki egy angyal és azt mondta, löjjön nyilat a levegőbe; az a fű, amelyet eltalál, lesz a pestis orvossága. A császár szót fogadott, és az előtt nyíl egy bábakalácsra esett. A bábakalácsot a németek azóta hívják Károly-tövisnek vagy Carlinának.¹

VII.

A felsorolt adatokat bizonyosan meg lehet még szerezni jó egynehánnyal, de tanulságaik így is világosak. A középkori László-hagyományok legendás elemei egy történet kivételével már régebről is többé-kevésbé kimutathatók. Ezek a mesék idegenből kerültek és utólag tapadtak a szent király emlékéhez. Közvetlen forrásaikat nem tudjuk megjelölni, de két dolog bizonyos: az első, hogy nincs olyan meghatározott mű, amelyre valamennyi, vagy nagyobbrészők visszavihető volna; a második, hogy nem írták ki őket régebbi forrásokból, hanem a nép tette rájuk kezét, és tőle kerültek a főljegyzőkhöz.

Ezt a tényt alig kell bizonyítani. A régi gesták meséi eredetileg kétségtelenül szájhagyományok voltak. A Dubniczi- és Pelbárt-féle adalékok szemünk láttára vándorolnak át a szájhagyományból az írott irodalomba. A többi elbeszélésnek szintén ugyanezt az utat kell megtennie.

Az »írott legenda« keltéhez nincsenek külső adatok, de bizonyos, hogy váradi ember munkája és nem készült előbb

mélyedés látható, mintha valamely négyélű eszközzel átszúrták volna. A német népmonda szerint ez a négyélű eszköz egy négyélű dárda volt, amellyel a növényt egyszer maga az Isten, némelyek szerint Sz. Péter döfte át, hogy a nagy gyógyító erejű jószágra az emberek ráismerjenek. Az is érdekes, hogy a Gentianát a svájciak *Madelger* néven ismerik. A *Madelger* ősi férfinév volt, melyet több félisten viselt; nem lehetetlen tehát, hogy a pogány néphit szerint a fű gyökerének keresztalakú mélyedése ama hősök valamelyikétől származott és a szúrást csak később, a keresztény korban tulajdonították Istennek vagy — néha — Sz. Péternek (*Petrusblume*). V. ö. Söhns, *Unsere Pflanzen*. Leipzig, 1920. 147. l.

¹ V. ö. Bauhin, id. m. 10. könyv, 6. r. 380. l.

a XIII. század első felénél. Ez világosan kiderül a tartalmából. A dolgozatban foglalt csodák mind helyi jellegűek: a szarvas-bivaly-történet tiszántúli hagyomány, a levatio, a holttest szállítása, a monostor fölött látott csillag, az ezüsttál históriája, a gyógyulások egytől-egyig Váradhoz fűződnek. Aztán számba jön a legenda keltének ideje. Ez némelyek szerint 1220 körül volt; de nem az évszám a fontos, a fő az, hogy utóbbra esik 1192-nél, a szentté avatás dátumánál.

A legendáknak tetemes része kanonizáló eljárásból sarjad ki. Az avatandó sírjánál megjelennek Róma követői, fölkeresik a szentre vonatkozó írott tudósításokat, magok elé idézik a közönséget, mindenkit, aki adatot tud szolgáltatni. Kihallgatják a kortársakat; ha ilyen nincs, az öregeket és azokat, akik szüleiktől, koros emberektől vagy egyéb szavahihető egyének szájából valamit hallottak az avatandó életéről, szokásairól, csodatételeiről. A tanukat megesketik vallomásukra és a vallomásokat jegyzőkönyvbe foglalják ... Végre jön valaki és a jegyzőkönyv alapján megszerkeszti a szentnek legendáját.

Váradon 1192 júniusában jártak III. Coelestinus pápa emberei. A szent király akkor már közel száz éve pihent koporsójában. Kortársai rég elhaltak, csupán unokáik mondhattak el egyet-mást, amit róla itt-ott hallottak: a fölemelkedést, a szarvasok és bivalyok történetét, holttestének csodálatos utazását, csodákat, amelyek hitők szerint sírjánál történtek. A legendaíró két-három évtized múlva ezeket a vallomásokat, vagy egy részüket foglalhatta rövid lélekzetű munkájába. Egyebet alig tehetett, legföljebb megtoldotta őket néhány dologgal, mely utóbb merült fel a köztudatban. A kész jegyzőkönyv megkötötte kezét; és megkötötte az egyház és a közönség, mely csak azt fogadta el igaznak, amit a hagyományból igazolni lehetett.

A legendás történetek javarésze föltehetőleg idegen papok, kivált szerzetesek révén került Magyarországra. Görög apácák és barátok, benediktinusok, ciszterciták, prémonstreiek hozhatták őket magokkal és juttathatták a tömegek birtokába. Talán nem pusztán véletlen, hogy az írott legenda két csodája, a váradi levatio és a szarvas-csoda története, végre a Dubniczi-krónika patrocínium-mondájának egyrésze görög legendákhoz áll legközelebb, amelyek közül kettőt mint Sz. Vazul életéhez tartozót bizonyosan minden görög klastromban ismertek.

Aztán legtöbb motívum emlékeztet Gregorius Turonensis munkáira. A nagy legendagyűjtemények közül a *Vitae Patrum*-ból mindössze két mese, a *Dialogorum* líbréből egy sem hasonlít László-mondához. A tours-i püspöknek négy olyan története van, amely egy-egy László-elbeszélés rokonságába tartozik:

a hátrafordult fejű ember, az egyház fölött tündöklő csillag, a koporsóból szivárgó olaj, végre a vízfakasztás és számárnyom csodája. A kisszámú adatra nem igen lehet messzemenő következtetéseket építeni; figyelmet érdemel mégis, hogy a fej hátracsavarodása mint valamely szent iránt való kegyeletlenség büntetése Gregoriusnál fordul elő; viszont az olajszivárgás és a vízfakasztás a számár nyomával kapcsolatban egy, már az Imre-legendára is hatott műnek, Sz. Márton csodatételeinek a meséje. A *Miracula S. Martini* elbeszélései bizonyára már tárgyuknál fogva érdekelték a magyar közönséget; azonban Gergely püspök szerzeményeinek egyéb morzsái is kényelmesen juthattak el népünk körébe.

A magyarság a XII. és XIII. században tudvalevőleg benső érintkezésben állt a francia szerzetességgel. A somogyvári apátság, melyet még Sz. László alapított, teljesen francia telep volt, tagjai közé nem is vettek föl mást, mint franciát. A XII. század vége felé megkezdődik a ciszterciek bevándorlása. A zirci (1182), szentgotthárdi (1184), pilisi (1184), utóbb a topuszkói, schavnikai apátságok mind a nagy francia kolostorokból, Clairvaux-ból, Trois-Fontaines-ból, Morimundból kapták első szerzeteseiket; a többiek népessége viszont ezeknek volt a nevelése. Franciák az első prémontreiek is. Ezek az emberek mind Franciaország műveltségét hozták magukkal. Bizonyára ismerték és szorgalmasan forgatták a «frankok történetírója»-nak munkáit: a *Miraculorum libri duot*, a *Liber de gloria Confessorumot*, *Vitae Patrumot*, a Sz. Márton csodatételeiről írt négy könyvet, és alkalomadtán szívesen hintettek belőlük egyet-mást új környezetük lelkébe.

A papok és szerzetesek ebbeli csendes tevékenységéről nincsenek följegyzések; de a dolgok természetéből folyik, hogy mint tanítók felhasználták a rendelkezésükre álló irodalom termékeit. A hún-mondák kutatói súlyt vetnek rá, hogy az olyan meséket, minő az Attila és Leó pápa találkozásának története, krónikásaink, gesta-íróink oltották be a magyar hagyományok fájába. Valószínű, hogy a nép már előbb ismerte őket papjai és szerzetesei szájáról, akik tudták, hogy híveik hűnivadéknak tartják magokat s ezért kétszeres érdeklődéssel fogadnak minden idevágó elbeszélést.

Egyébiránt hallhatott a közönség egyet-mást egyebünnen is. Mióta Sz. Albert, a prágai püspök itt járt az országban, úgyszólván folytonos érintkezésben vagyunk a morva és cseh szomszédokkal: térítőkkal, papokkal, világiakkal. Bizonyára ezek sem hallgatnak nevezetességeikről, szentjeikről, a szegény, jámbor Vencel fejedelem szörnyű haláláról és a Rokitnicán keresztül tett csodás útjáról. És most jön a java: «Az idegenek, írja Cornides, a Ladislaus és Venceslaus neveket egynek tartották és ezért gyakran fölcserélték egymással. . . Mi több, ősi

évkönyveink tanúsága szerint egykori királyát, a cseh Vencelt, a magyarság is Lászlónak nevezte.»¹

A föltevéseket lehetne még folytatni, ha az efféle egyáltalán alkalmas volna a kérdések megoldására. A beszármazott, meghonosult mesék útai körül ma még sűrű homály uralkodik. Úgyszólván mindenestül az utolsó tényekre vagyunk utalva: a magyar nép eltanulta, sajátjává tette az idegen meséket. A külföldi mondák a magyar népköltés kiegészítő részeivé váltak. Eddig nem igen bántunk velök mint ilyenekkel. Irodalomtörténeteink egy magyaros szellemű, de latinnyelvű irodalom termékeit látták az ősi legendákban; tudós maradványokat, melyeknek semmi köze a tömegekhez. A valóság az, hogy tartalmuknak kisebb-nagyobb része a középkori népszellemnek figyelemreméltó terméke.

HORVÁTH CYRILL.

¹ Id. Podhradezky, i. m. 2. l.